

OŚWIECENIOWE REFLEKSJE WOJNY I POKOJU W FILOZOFII STANISŁAWA STASZICA

Streszczenie

Problemy wojny, bezpieczeństwa i pokoju zajmowały istotne miejsce w rozważaniach wielu myślicieli, filozofów, pisarzy i działaczy politycznych, którzy podkreślali zwłaszcza moralne i społeczne aspekty tych zagadnień. W swoich rozważaniach wskazywali na korzyści płynące z pokojowej współpracy, na potrzebę rozwiązywania sporów między narodami nie siłą oręża ale zgodnie z zasadami prawa narodów. Istota i charakter myśli oświeceniowej powodowały, że wierzyli oni w możliwość ograniczenia samego zjawiska wojny, jak i powodowanych przez nią niszczycielskich skutków, m.in. przez odpowiednie wychowanie, szerzenie oświaty, kształtowanie kultury politycznej i prawnej obywateli - choć nie wszyscy w jednym stopniu widzieli i rozumieli zjawiska wojny, pokoju i bezpieczeństwa.

Problematyka wojny i bezpieczeństwa w ujęciu wybitnych przedstawicieli doby polskiego i europejskiego Oświecenia w tym osoby Stanisława Staszica, który w tym panteonie zajmuje miejsce szczególne były przedmiotem rozważań takich uznanych znawców dziejów Wieku Świateł jak m.in.: Zawadzki Stanisław, Prószyński Konrad, Cieszkowski Stanisław, Leśniewski Czesław, Radlińska Helena, Suchodolski Bogdan, Rostworowski Emanuel, Chyra-Rolicz Zofia, Skodlarski Janusz, Rusinek Agnieszka, Panasiewicz Janusz Tadeusz. Badaniami nad działalnością Stanisława Staszica w obszarze wojskowości - zajmował się także w swych wcześniejszych pracach autor niniejszego opracowania [2].

Refleksje nad wojną i jej skutkami oraz profitów płynących z pokoju towarzyszyły polskiej myśli wojskowej, filozoficzno-społecznej praktycznie już od XIII wieku [3].

W wyniku prowadzonych w XVII wieku wyniszczających wojen Rzeczypospolita stopniowo pogrążała się w stan bliski anarchii, pojawiły się coraz mocniej dostrzegane symptomy kryzysu politycznego, ustrojowego i gospodarczego. Okresy bezkrólestwa skutecznie pogłębiały i utrzymywały ten stan.

Rzeczypospolita stawała się klasycznym przykładem zdeorganizowanego organizmu państwowego, w którym wzajemnie zwalczające się oligarchie, rody magnackie rozgrywające swoje partykularne interesy kosztem kraju stopniowo doprowadziły do jego osłabienia i upadku. Panująca anarchia aprobowana i wzmacniana zabiegami dyplomatyczno-politycznymi przez państwa ościenne, brak silnego ośrodka władzy centralnej koordynującego funkcjonowanie organów państwa skutkowało w II połowie osiemnastego stulecia likwidacją polskiej państwowości drogą trzech zaborów.

Ówczesna sytuacja społeczno-polityczna sprawiła, że nosicielami idei polskiego Oświecenia były przede wszystkim odłamy patriotycznie myślącej szlachty, skupionej wokół monarchy – Stanisława Augusta Poniatowskiego i

królewskiego dworu stanowiącego ówczesne centrum dyspozycyjne z kompleksowym programem sanacji archaicznej w ówczesnej Europie Rzeczypospolitej szlacheckiej, obejmującym wszystkie dziedziny życia i dążącym do zachowania niepodległości, suwerenności poprzez reformy wojskowe i społeczno-ustrojowe.

Stanisław Staszic, jeden z najwybitniejszych umysłów epoki siècle des Lumières, bolejąc nad polską rzeczywistością omawianego okresu, wiele miejsca poświęcił w swych pracach programowi reform, które, jego zdaniem miały stworzyć warunki ku odbudowie silnej państwowości. Swoje stanowisko przedstawił w „Uwagach nad Życiem Jana Zamoyskiego” oraz w „Przestrobach dla Polski”. W swoich pracach poświęca S. Staszic dużo uwagi sprawom wojska i obronności kraju, wychowaniu młodej generacji Polaków nie tylko jako gorących patriotów, lecz także obywateli kierujących się w życiu maksymą: „salus rei publicae suprema lex”. W trosce o przyszłość Polski i jej trudne geopolityczne położenie w silnej, sprawnej, 100-tysięcznej armii upatrywał gwarancję ostoji niepodległości i bezpieczeństwa kraju.

Poglądy na genezę i przyczynę wojen

Poglądy na historię ludzkości, ewolucję społeczeństw i związaną z tym genezę wojen przedstawił Stanisław Staszic w poemacie „Ród Ludzki” oraz w „Uwagach do Rodu ludzkiego” [5]. Autor uważa, że wojna jako zjawisko pojawiła się na pewnym etapie rozwoju człowieka i wynika ze sprzeczności, nieporozumień jakie się na tej drodze pojawiły. Ich przyczynę upatrywał w wątpliwości, *czyli niepoznawaniu, kto jest mocniejszym* [6] - kto komu ma podlegać, kto jest silniejszy, a kto słabszy. W ten sposób – zdaniem S. Staszica – zrodziły się wojny jako zjawisko społeczne, które będzie nieprzerwanie towarzyszyć społeczeństwu w jego rozwoju. Staszic uważał, że *dzieje ludzkie są wielką, nieprzerwaną walką cywilizacji przeciwko wszystkim do jej się rozwijania i do jej postępu oporom* [7]. Kto na drodze rozwoju, postępu stawia największy opór, ten jest przeciwnikiem, potencjalną stroną ewentualnego konfliktu, bowiem *istotne wojen przyczyny będą znajdować się zawsze między jedną a drugą stroną [...] są one tam zawsze rzeczywiście [...] tysiącem naocznych pozorów tak zawiklane i tak ukryte, że niewidzialnymi stają się* [8].

Analizując przyczyny konfliktów zbrojnych zwracał uwagę na rolę, jaką odgrywają w nich intensywnie rozwijający się przemysł, handel, interesy monopoli – w skrajnej postaci stanowią źródła konfliktów, sporów prowadzących do wojny.

Pojęcie wojny sprawiedliwej i niesprawiedliwej

Tak jak w przypadku genezy wojen S. Staszic stał na stanowisku deistycznym, tak i swoją klasyfikację konfliktów na wojny sprawiedliwe i niesprawiedliwe oparł na tych samych założeniach. Określenia te są zarazem kategoriami etycznymi, mającymi sens nie tylko destruktywny, ale głównie wartościujący, wyrażający oceny moralne wojen. Będąc zwolennikiem i gorącym orędownikiem pokoju piętnował S. Staszic wojny aneksyjne uważając je za niesprawiedliwe. *Ta każda wojna jest niesprawiedliwą – pisał – którą zaczyna ktokolwiek dla innego pożytku, nie dla ocalenia narodów, ani dla powrócenia jakiemu ludowi wrodzonej wolności [...] albo obierania sobie rządu takiego, jaki mu się podoba* [9].

Wojnę sprawiedliwą definiował następująco: *Wojna jest ustawą Stwórcy,*

zgadza się z rozporządzeniem Stwórcy, kiedy jej końcem jest ocalenie rodzaju ludzkiego. Wojna jest to jedyny sposób, który Najwyższy Prawodawca podał ludziom do obronienia swoich praw, do oswobodzenia się od gwałtów. Tylko ta wojna jest godziwą i sprawiedliwą, która prawa ludzi broni [10]. U podstaw takiego podziału na wojny niesprawiedliwe i sprawiedliwe leżało kryterium reprezentujące wartość naczelną, najwyższe dobro, na którego realizację wojny mogą mieć wpływ dodatni lub ujemny. Tym kryterium, wartością naczelną były dla S. Staszica szeroko rozumiane uniwersalne prawa człowieka. Wyprowadzał je z praw narodów. Potępiał despotów, władców, rody możnowładców, którzy chcąc podporządkować sobie innych ludzi bądź całe narody, utrzymywali regularne wojsko i z jego pomocą dokonywali nie tylko aneksji zewnętrznych, ale również tłumili wewnętrzne protesty społeczne. Stanisław Staszic kategorycznie stwierdzał, że ani sejm, ani pojedynczy człowiek nie ma uprawnień *podpisywać niewoli* jednej części współobywateli, a *ktokolwiek się na to się poważa, czyni występki przeciwko ludzkości*. [11]. Autor „Rodu ludzkiego” wyrażał dezaprobatę dla żołnierzy armii regularnych, którzy bronili partykularnych interesów warstw, grup uprzywilejowanych (*gwałcicieli narodów*).

W ujęciu wojny sprawiedliwej i niesprawiedliwej S. Staszic jest pełen sprzeczności. Posługując się z jednej strony argumentacją zaczerpniętą z prawa natury, według której rzekomo słabsi, tj. „mniej liczni” ulegli silniejszemu, tj. „bardziej liczny”, z drugiej wykazuje, że w ówczesnej Europie „mniej liczni” zapanowali nad „bardziej licznymi” wykorzystując w tym celu posiadane przez siebie stale, silne, dobrze wyekwipowane i wyszkolone armie [12]. *Dawniejsze wojny na mocy i męstwie, terażniejsze na sztuce i na pieniądzech zawisły* - rozumował Stanisław Staszic. Nie dostrzegał obosieczności takiej argumentacji, która usprawiedliwiałaby niewolę małych narodów przez większe. A przecież popierał wojny wyzwolenicze. Wydaje się, że Staszic zbyt pobieżnie analizował źródła wojen na przestrzeni wieków [13]. Można stąd wnioskować, że deizm w pewien sposób ograniczał możliwość właściwego – pełniejszego postrzegania i rozumienia przez Stanisława Staszica procesów społecznych i praw rozwoju społecznego [14].

Pokój i środki jego budowania

Stanisław Staszic jako humanista wiele uwagi poświęcał największej wartości w życiu człowieka i narodów – pokojowi. Swoje poglądy na sposoby jego budowania i utrzymania opierał na koncepcji człowieka oraz na uniwersalnych zasadach sprawiedliwości i równości, wyprowadzonych z prawa natury. Według niego, ludzie z natury nie są złymi ani dobrymi. Zmysły odbierające uczucia decydują o tym, jak ludzie myślą; jak myślą tak czynią. Edukacja uczy myślenia, edukacja uczynić może ludzi złymi lub dobrymi [15].

Autor „Uwag nad życiem ...” traktował jednostkę ludzką jako istotę społeczną i uważał, że jej szczęście zależy od szczęścia innych [16]. Jedną z dróg prowadzących do zapewnienia narodom szczęścia, dobrobytu, stabilizacji i integracji ich przy budowaniu trwałego pokoju była w mniemaniu S. Staszica wymiana handlowa [17]. Wykazywał, że nie będzie to możliwe dopóty, dopóki narody przez wzajemne porozumienie, zaufanie – wspólnie nie ustanowią zasad pokojowego współistnienia.

Inną koncepcją pozwalającą zapewnić pokój środkami politycznymi była

propozycja powołania europejskiego trybunału (sądu) do rozstrzygania kwestii spornych między państwami. W jego składzie zasiadali by przedstawiciele poszczególnych państw (europejskich dworów). Rozstrzygnięcia miałyby zapadać większością głosów [18]. Stanisław Staszic wielokrotnie w swych pracach podkreślał, że dotychczas pokój był przez większość władców traktowany jako *bitew przerwa* [19].

Staszic idealistycznie zakładał restytucję ideału rycerskiego i powrót do koncepcji wyszkolenia żołnierza – rycerza. Wówczas, jak sądził, zwarte siły zbrojne nie będą potrzebne a wraz z nimi wszelkie nowoczesne środki używane na polu walki (działa, karabiny) siejące ogrom śmierci i zniszczenia [20].

Rozważania na temat pokoju Stanisław Staszic kończy gorącym apelem skierowanym do europejskich władców: *Królowie, których stanu szczęśliwość nie różni się istotnie czym innym od szczęśliwości naszej, tylko władzę uszczęśliwiania milionów ludzi, nie w uszkodzeniu, ale w dobrym czynieniu ludziom szukajcie wolności!* [21].

Zakończenie - wnioski

Potomni różnie postrzegają osobę Stanisława Staszica. Jedni widzą w niej postać wielkiego filantropa i dobroczyńcę ludzi, inni – niestrudzonego działacza pracującego dla pomyślności kraju, jeszcze inni – przede wszystkim autora bojowej publicystyki z okresu Sejmu Czteroletniego (1788 - 1792), [22] „ojca demokracji polskiej”, orędownika i propagatora reform wojskowych mających wzmocnić potencjał obronny Rzeczypospolitej i zachowania suwerenności, niepodległości kraju.

Konkludując, autor jest świadom, iż nie wyczerpuje całości problematyki, wyraża przy tym nadzieję, iż niniejsze opracowanie będące skromną próbą prezentacji wybranych poglądów, ocen formułowanych na przełomie XVIII i XIX stulecia przez wybitnego męża stanu, pisarza, organizatora oświaty i życia naukowego Stanisława Staszica w kwestiach militarnych stanie się przyczynkiem inicjującym szerszą dyskusję publicystyczną w tej jakże interesującej tematyce.

Bibliografia

1. Staszic Stanisław (1755-1826): polski wybitny działacz oświeceniowy, pisarz polityczny. W latach 1809-1814 Minister stanu Księstwa Warszawskiego. Od 1818 do 1824 r. minister stanu Królestwa Polskiego.
2. Zob. np. A. Cwer: *Edukacja młodzieży w Szkole Rycerskiej Stanisława Augusta Poniatowskiego 1765-1795*. Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego. Siedlce 2011; *Edukacja młodzieży w polskich szkołach kadeckich dwudziestolecia międzywojennego*. Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego. Siedlce 2012; *Wołanie o szkołę rycerską w Rzeczypospolitej* „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2007, nr 3; *Wychowanie patriotyczne - obronne polskiej młodzieży w XVIII w.* „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2008, nr 3-4; *Stanisław August Poniatowski School of chivalry in Warsaw (1765-1794)* [in:] Scientific Issues of Ternopil Volodymir Hnatiuk National Pedagogical University. Section: pedagogy 2016, vol. 1; *Elements of educational system in military formations during the period of polish national uprisings and national liberation struggle of the late XVIII – second half of XIX century.* „Збірник матеріалів. Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю: Присвячений пам'яті Ігорю Гереті”. Тернопіль 2017.

3. Interesujące artykuły na ten temat napisali m.in.: J. Tazbir: *Staropolscy obrońcy pokoju politycznego i religijnego*, [w:] *Wychowanie dla pokoju*. Ossolineum. Wrocław 1983; S. Estreicher: *Pacyfizm w Polsce XVI stulecia*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1931, nr 1.
4. I rozbiór Polski: pierwszy z trzech rozbiorów Polski, do których doszło pod koniec XVIII w. Dokonany drogą cesji terytorium Rzeczypospolitej przez Prusy, Imperium Habsburgów i Imperium Rosyjskie.
5. S. Staszic: *Pisma filozoficzne i społeczne*. PWN. Warszawa 1954. T. 1-2.
6. S. Staszic: *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*, [w:] *Pisma*, op. cit. T. 1, z. 5, s. 90.
7. S. Staszic: *Uwagi do Rodu Ludzkiego*, [w:] *Pisma*, op. cit. T. 2, s. 206-207.
8. Tamże, s. 195.
9. S. Staszic: *Przestrogi dla Polski*, [w:] *Pisma*, op. cit., s. 193.
10. S. Staszic: *Uwagi nad życiem*, op. cit., s. 90.
11. S. Staszic: *Przestrogi dla Polski*, op. cit., s. 191-192.
12. S. Staszic: *Uwagi nad życiem*, op. cit., s. 86.
13. Tamże, s. 89.
14. Tamże, s. 16.
15. Tamże.
16. S. Staszic: *Uwagi do Rodu Ludzkiego*, op. cit., s. 203.
17. S. Staszic: *Uwagi nad życiem*, op. cit., s. 71 (Staszic przyjął tezę głoszoną przez Montesquieugo w dziele „o duch praw” - ks. 20 i 21; jednocześnie dostrzegał też ujemne strony handlu, który staje się monopolem, wiedzie do wojen i eksploatacji słabszych - zob. *Uwagi nad życiem ...*, s. 90).
18. S. Staszic: *Uwagi nad życiem*, op. cit., s. 90.
19. Tamże, s. 88.
20. Tamże, s. 89.
21. Tamże, s. 72-73.
22. Sejm Czteroletni (Wielki): obradował w Warszawie od 6.10.1788 do 29.05.1792; zwołany celem przeprowadzenia istotnych reform społecznych politycznych i wojskowych mających na celu uratowanie niepodległości i unowocześnienia Rzeczypospolitej (uchwalono m.in. 100 tys armię i Konstytucję 3 maja).

Mgr. Marcela Čarnická, PhD.

Inštitút Juraja Páleša v Levoči

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

Bottova 15, 054 01 Levoča

e-mail: marcela.carnicka@ku.sk

NÁMET NA VYUŽITIE RÓMSKEJ ROZPRÁVKY V MATERSKÝCH ŠKOLÁCH PRI INKLUZÍVNOM VZDELÁVANÍ

Úvod

Inklúzia, myšlienka inkluzívneho vzdelávania nie je vo svete až taká nová. Prvýkrát zaznela táto myšlienka v roku 1994. Na Slovensku v priebehu posledných rokov prebiehalo a prebieha niekoľko projektov zameraných na inklúziu. Vo väčšine